

Lexicon

*Een verklaring van historische en
actuele maatschappelijke concepten*

Lexicon

*Een verklaring van historische en
actuele maatschappelijke concepten*

Paul Vandepitte & Carl Devos

ACADEMIA PRESS

Eerste editie: oktober 2005

Tweede uitgebreide editie: oktober 2007

Derde uitgebreide editie: oktober 2010

© Academia Press

Eekhout 2, 9000 Gent

Tel. 09/233 80 88

Fax 09/233 14 09

Info@academiapress.be

www.academiapress.be

De uitgaven van Academia Press worden verdeeld door:

J. Story-Scientia nv Wetenschappelijke Boekhandel

Sint-Kwintensberg 87, B-9000 Gent

Tel. 09/225 57 57

Fax 09/233 14 09

Info@story.be

www.story.be

Ef & Ef

Eind 36, NL-6017 BH Thorn

Tel. 0475 561501

Fax 0475 561660

Paul Vandepitte & Carl Devos

Lexicon. Een verklaring van historische en actuele maatschappelijke concepten

Derde uitgebreide editie

Gent, Academia Press, 2010, 301 pp.

Layout: proress.be

Cover: 2 Kilo Design

ISBN 978 90 382 1662 1

D/2010/4804/182

NUR1 740

NUR2 680

U 1490

Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of vermenigvuldigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Aan Maria

Hoe gebruik je het lexicon?

1. De uitgewerkte begrippen staan per Deel alfabetisch gerangschikt. Bovendien bevat de koptekst een handige verwijzing naar zowel het Deel als de begrippen die op die pagina's worden behandeld.

<p>Demografie</p> <p>Bevolkingssituatie</p> <p>De Chinese leider Mao Zedong (1893-1976) opende de Chinese aan om het aantal snel te verveelbiden - in 1969, bij de ontroeping van de Volksrepubliek China, waren ze met 0,5 miljard - om met een verdoude aantal een eventuele Agp...</p> <p>Nal kult oec kult kult kult kult kult</p> <p>Demografie</p> <p>het inkomen van drie jaar. Hoe dat ook, een dergelijke gebroepspolitic, impli- coert dat de staat direct heroverdringt in de privé-keer van de burger. Door coert de staat het behouden. Het is een van de meest belangrijke...</p>	<p>Demografische transitie - spraking van de bevolking</p> <p>Demografie</p> <p>De derde lijn kan alleen roepingen worden ongeveer 60% van de vrouwen het compense van de kosten en de aan-kegromen, opnieuw die kinderen uit. De laatste fiscale hervorming heeft het trouwen op ingespeeld. In een progressieve</p> <p>Bevolkingspiramide</p> <p>Naast de fiscale voorstellen zijn er ook de kindertoeslagen die een compensatie bieden voor de hoge kosten die kinderen meebrengen.</p> <p>© 2014, Vanandhoude 1988</p>
---	--

2. In de tekst onder een bepaald begrip zijn begrippen die elders zijn uitgewerkt, duidelijk zichtbaar gemaakt, ze staan vet en cursief.

Federalisme

In een federaal systeem wordt de **sovereiniteit** gedeeld tussen een centrale of nationale/federale regering en regionale of deelstaatregeringen. Het tegengestelde van een federale staat is een geentraliseerde staat. Daar is de macht (sterk) geentraliseerd.

Soevereiniteit

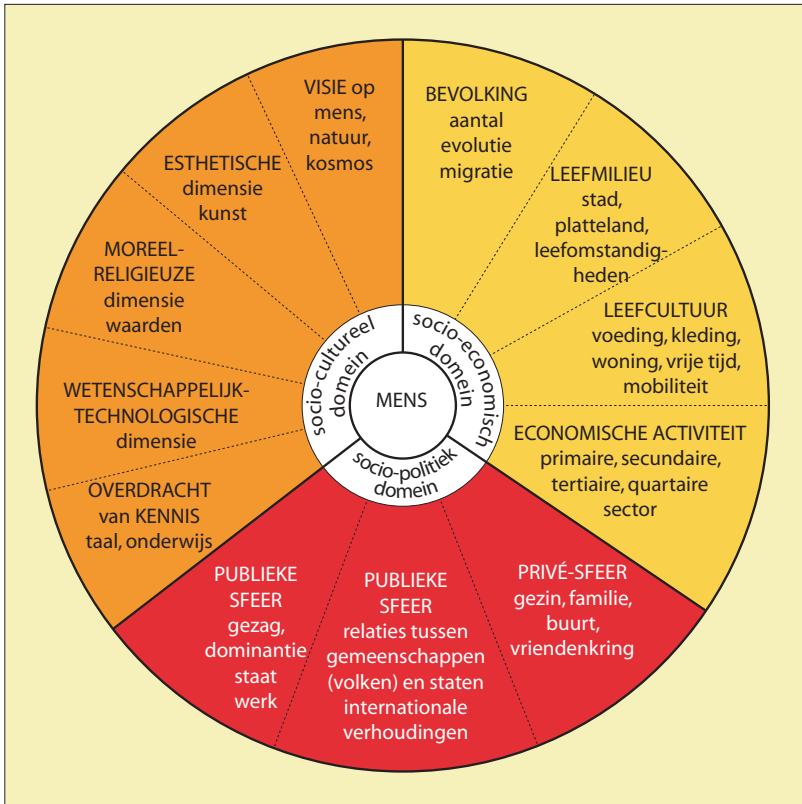
Met de Vrede van Westfalen (1648) werd, samen met territorialiteit, soevereiniteit officieel erkend als het belangrijkste kenmerk van de moderne staat. De term staat voor een onafhankelijkheid van binnen- en buitenlandse krachten en een autonomie om zelfstandig tot een beleid te komen en dat uit te voeren.

3. Om het lexicon maximaal toegankelijk te maken, kan je ten slotte de uitgebreide index raadplegen. Daarin staan de uitgewerkte begrippen opnieuw vet en cursief, met de specifieke paginering ook zo aangeduid. De andere opgenomen trefwoorden worden vermeld in de verklaring van de begrippen.

<p>orthodox 172, 173, 174, 183, 184, 187 Ottomaanse rijk 9, 11, 124, 131 Our Common Future 62 out of area 119 outsourcing 74, 95 oversterfte 2, 12</p> <p>P</p> <p>pacificatie 26, 141</p> <p>pacificalisme 26, 27, 45</p> <p>pacifisme 127, 142</p> <p>pactomanie 122</p>	<p>Politiek</p> <p>de compromis- of pacificatiedemocratie is een reeks institutionele mechanismen 'cultures' of zuilen van een verdeelde samenleggen een verschillende klem-</p>	<p>Zie Deel 5. Cultuur: social darwinisme</p> <p>Pacifatie</p> <p>Een einde maken aan een geschil dat ont- taardt pacificatie vaak in een bikkel zoals bv. het optreden van het Franse leg-</p>
---	---	---

Inhoudstafel

Inleiding	3
Deel 1 Demografie	5
Deel 2 Politiek	27
Deel 3 Economie	79
Deel 4 Internationale machtsverhoudingen en menselijke veiligheid	155
Deel 5 Cultuur	209
Bibliografie	257
Lijst van de figuren	273
Index	277

Inleiding

‘We leven in een schizofrene wereld. Hij wordt steeds complexer en steeds moeilijker om te begrijpen.’ Dit is de zienswijze van Klaus Schwab, de grondlegger van de Wereld Economisch Forum van Davos, waar ieder jaar het kruim van de zakenwereld en de politieke wereld elkaar rendez-vous geven. Een wereld in verandering, een wereld met verschuivende machtsverhoudingen, met groei en ‘overgroei’, met extreme rijkdom en misère, met prachtige cultuurproducten en oorlog, met liefde en haat. Naar het complexe beeld van de mens.

Volgens ‘Davos’ (2007) moeten we vooral rekening houden met vier uitdagingen: het economische gewicht van de groeilanden (China, India, Brazilië en Rusland zijn goed voor 40% van de economische groei in de wereld); de geopolitieke gevaren (het Midden-Oosten, de kernwapens en de aardolie); de technologie die de klassieke sociale banden doorbreekt; de veranderende omgeving van de *business* (de ecologische imperatieven en de eisen van de consument).

De wereldwijde financiële en economische crisis (2008, 2009) heeft dan weer fundamentele vragen doen stellen bij het functioneren van het kapitalistisch stelsel en het vigerende economisch systeem zelf.

Om die veranderingen te duiden bij de dagelijkse informatiestroom die via de massamedia op ons afkomt, hebben we instrumenten nodig. Dit lexicon wil een hulpinstrument zijn om achter de feiten te leren kijken of, om het met het kunstwerk van Gilbert Garcin te formuleren, *le dessous des choses* te ontdekken. M.a.w. we overstijgen het evenementiële (*knowledge*) en leggen de klemtoon op *insight*.

De cirkel op p. 2 tracht de menselijke activiteiten te catalogiseren in drie basisdomeinen: het socio-politieke, het socio-economische en het socio-culturele. In de delen 2, 3 en 5 worden de basisconcepten aangereikt voor deze domeinen. In Deel 1 is daaraan de demografie toegevoegd en in Deel 4 de internationale machtsverhoudingen.

Bij de samenstelling van het lexicon is de keuze van de concepten vooral toegespitst op de periode 18de tot 21ste eeuw, m.a.w. de periode van de moderniteit met zijn demografische, maatschappelijke, politieke en culturele revoluties, zijn machtsverschuivingen op wereldschaal. Maar deze begrenzing in de tijd belet niet terug te kijken naar een verder verleden en vergelijkingen aan te duiden: *“la longue histoire d’aujourd’hui”* (Yves Lacoste). Ieder deel wordt ook voorafgegaan door syntheses waarin de globale samenhang wordt geschetst.

Hoewel dit lexicon niet de ambitie heeft of kan hebben om volledigheid na te streven, is er gestreefd naar fundamentele keuzes. Deze tweede editie is omvangrijker en rijker geworden. Na een eerste editie is er a.h.w. een bezinningsperiode en zijn er waardevolle reacties. Er is hiermee rekening gehouden en onze dank gaat dan ook uit naar de Prof. Eric Van Haute, Bruno De Wever, Chris Vandebroeke en Pieter De Meyere.

Carl Devos zorgde voor Deel 2, de andere Delen zijn van de hand van Paul Vandepitte.

Deel 1

Demografie

Inleiding

Hoeveel mensen kan onze planeet Aarde verdragen?

In 2010 leven ongeveer 6,8 miljard mensen op onze planeet aarde tegenover nauwelijks 1 miljard twee eeuwen geleden. Volgens de prognoses zou dit aantal groeien tot ongeveer 9 miljard in 2050. Dit op basis van een jaarlijkse *groei* van minder dan 80 miljoen. Reflecteren over deze problematiek betekent oog hebben voor een waaier van factoren die de bevolkingsevolutie bepalen.

Mensen hebben al altijd met de vraag geleeft met hoeveel je best kon (over)leven in eigen gezin (bevolkingsoptimum). Sinds de jaren 1960 kunnen gezinnen/koppels dankzij de 'pil' en de betere beschikbaarheid van voorbehoedsmiddelen dat aantal preciezer bepalen en plannen.

Maar de vraag gaat niet alleen over het aantal. Mensen hebben *basisbehoeften* om te (over)leven: ze hebben eten, kleding en onderdak nodig. Dit is uiteraard een relatief begrip. Vandaag zijn de behoeften van de mensen in de geavanceerde industrielanden een veelvoud van enkele tientallen jaren geleden: de producten zijn beschikbaar en worden via de publiciteit aangeprezen. Mensen hebben in de regel een voldoende inkomen om die te kopen. Die combinatie van een groeiend aantal mensen en behoeften leidt tot een zware druk op de planeet Aarde als ecologisch systeem. In de Delen 3 en 4 zullen we daar verder op ingaan. Hier schetsen we in een overzicht de vraag naar de leefbaarheid van onze planeet.

In 1589 wees Giovanni Botero als eerste in onze westerse wereld op het vraagstuk van de overbevolking. Wanneer in de tweede helft van de 18de eeuw de bevolking sterk begon te groeien in Engeland en West-Europa, schreef T.R. Malthus (1766-1834), econoom en hoogleraar in Cambridge, zijn *Essay on the Principle of Population as it affects the future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr Godwin, M. Condorcet and other Writers* (1798). Hij stelde dat de bevolking, wanneer ze in haar groei niet wordt beperkt, toeneemt volgens een meetkundige reeks (1, 2, 4, 8, ...), terwijl de bestaansmiddelen nooit sneller kunnen groeien dan volgens een rekenkundige reeks (1, 2, 3, 4, ...). De niet te ontkomen gevolgen hiervan zijn hongersnood en oversterfte (*surmortaliteit*). Om het aantal geboortes te beperken, legde hij de klemtoon op *moral restraint*, waarmee hij pleitte voor niet of laattijdig trouwen, en uitstel van seksuele relaties.

Het schrikbeeld van een overvolle wereld bleef verder aanwezig. In 1972 verscheen het eerste *Rapport van de Club van Rome*, waarin de klemtoon lag op grenzen aan de *groei*. In 1974 luidde Oe Thant, toenmalig secretaris-generaal van de VN, de alarmklok over de bevolkingsgroei. Uit de prognoses op dat ogenblik moest blijken dat de exponentiële groei van de wereldbevolking nog decennia zou aanhouden.

Het brandendste probleem waarvoor de aarde vandaag gesteld wordt, is niet een conflict tussen naties en ideologieën, maar een wedloop tussen het tempo waarmee de mensheid aangroeit en de ontoereikende toename in middelen die nodig zijn om de mensheid in vrede, welvaart en waardigheid te laten leven.

Oe Thant (1974)

In de tweede helft van de jaren 1990 dienden de demografen hun prognoses evenwel te herzien. Waar het *groeiritme* van de wereldbevolking in de jaren 1960 2% bedroeg, was dit in 1995 tot 1,4% gedaald en tien jaar later tot 1,2%. Daardoor daalde de jaarlijkse aangroei van de wereldbevolking tot minder dan 80 miljoen.

Eind van de 20ste eeuw leefden er zes miljard mensen op onze planeet: 1,05 miljard waren tussen 15 en 25 jaar, 578 miljoen ouder dan 60 jaar.

Geografisch gesitueerd zijn er twee 'demografische planeten': in Europa, Canada en Oost-Azië zijn er te weinig kinderen om de bevolking op peil te houden (minder dan 2,1 kinderen per vrouw). Voor de periode 2002-2015

voorzien demografen in dit deel van de wereld een negatieve groei in ongeveer 20 landen, vooral in de landen van het vroegere Oostblok. Rusland is het zwaarst getroffen: in 1993: 148,9 miljoen, in 2009: 141,9 miljoen, voor 2025 voorziet men 131 miljoen. Een spectaculaire daling als gevolg van overdadig roken, slechte voeding en vooral alcoholisme. Op de 'planeet van de armen', vooral in Afrika ten zuiden van de Sahara of 'Zwart' Afrika, zijn er (te) veel kinderen.

De opsplitsing *Noord-Zuid* of *Centrum-Periferie* moeten we wel nuanceren. De demografische groei in de VS is groter, een gevolg van een versterkt ethisch *conservatisme* en de immigratie van vooral Spaanssprekenden. In het zuidelijk deel van India is het aantal kinderen zeer beperkt, in het noorden telt men gemiddeld vijf kinderen per gezin. En in Zuidelijk Afrika wordt een negatieve groei verwacht als gevolg van de aidsepidemie.

We besluiten met enkele aanduidingen. We kunnen stellen dat de groei van de bevolking altijd in relatie moet gezien worden tot de mogelijkheid om die bevolking te voeden (voedselveiligheid) en de menselijke activiteit (wonen, werken, ontspanning, mobiliteit) te garanderen. Daarbij staat het concept *duurzame ontwikkeling* centraal.

Volgens de huidige prognoses tot 2050 zou de wereldbevolking een maximum bereiken van bijna 9 miljard, vooral geconcentreerd in Azië (ten oosten van een denkbeeldige lijn die loopt van Pakistan naar Zuid-Oost-Siberië): India zou koploper worden vanaf 2025 met 1,6 miljard, gevolgd door China en verderop Bangladesh, Indonesië, Pakistan en Japan. De Afrikaanse bevolking zou groeien tot 1,9 miljard in 2050. Hierbij wordt de vraag gesteld of Afrika zal kunnen profiteren van zijn demografische *boom* vergelijkbaar met Azië. De bevolking van de huidige rijke industrielanden blijft ongeveer geplafonneerd op 1,2 miljard inwoners. Alleen de bevolking van de VS zou verder fors groeien van de huidige 300 miljoen tot 420 miljoen in 2050.

De grote lijnen van de bevolkingsevolutie in de westerse wereld van de 11de tot de 20ste eeuw

- fase 1: 11de-13de eeuw: expansie en demografische groei
- fase 2: ca. 1300-1450/1500: contractie en daling van de bevolking
- fase 3: 16de-begin 17de eeuw: expansie en demografische groei
- fase 4: na 1750: versnelde groei uitmondend in een fase van *transitie*
- fase 5: 20ste eeuw: bestendiging van de gematigde groei (maximum 1%) die uitmondt in een *nulgroei*

In de 'derde wereld' startte omstreeks 1900 een *transitie* met een zeer snelle groei (2 tot 3%) die aan het eind van de 20ste eeuw afnam, met uitzondering van bepaalde landen in Subsaharaans Afrika.

Tot aan de 18de eeuw lag de bevolkingsomvang besloten in een haast tastbare cirkel. Zo gauw ze zich tot de omtrek uitbreidde, hield ze vrijwel onmiddellijk halt en trok zich terug. Het mankeerde niet aan middelen en gelegenheden om de balans te herstellen: armoede, schaarste, hongersnood, dag in dag uit moeilijke bestaansvoorwaarden, oorlog, en ten slotte – bovenal – een voortdurende stroom ziekten.

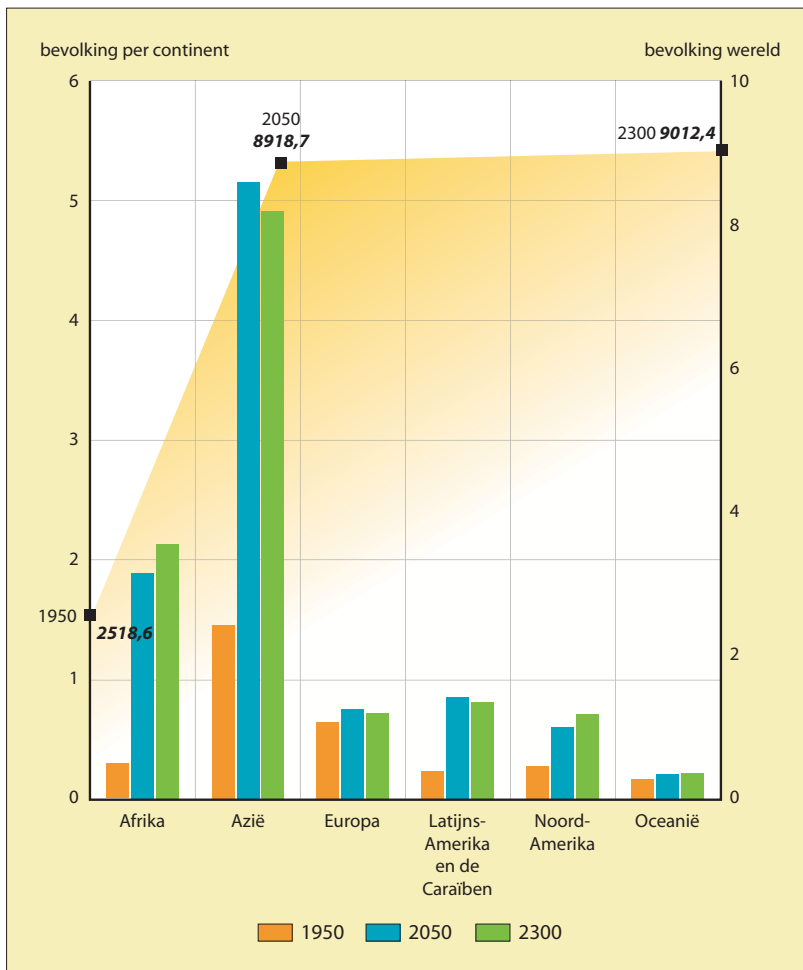
Fernand Braudel (1985)

De demografische explosie, die vooral te wijten was aan verbeterde hygiënische voorzieningen en de uitvinding van de inenting tegen pokken, zorgde noodgedwongen voor vernieuwingen en technologische bijsturingen. Het bestaande evenwicht dat bijna 1000 jaar had standgehouden, werd abrupt verbroken. [...]

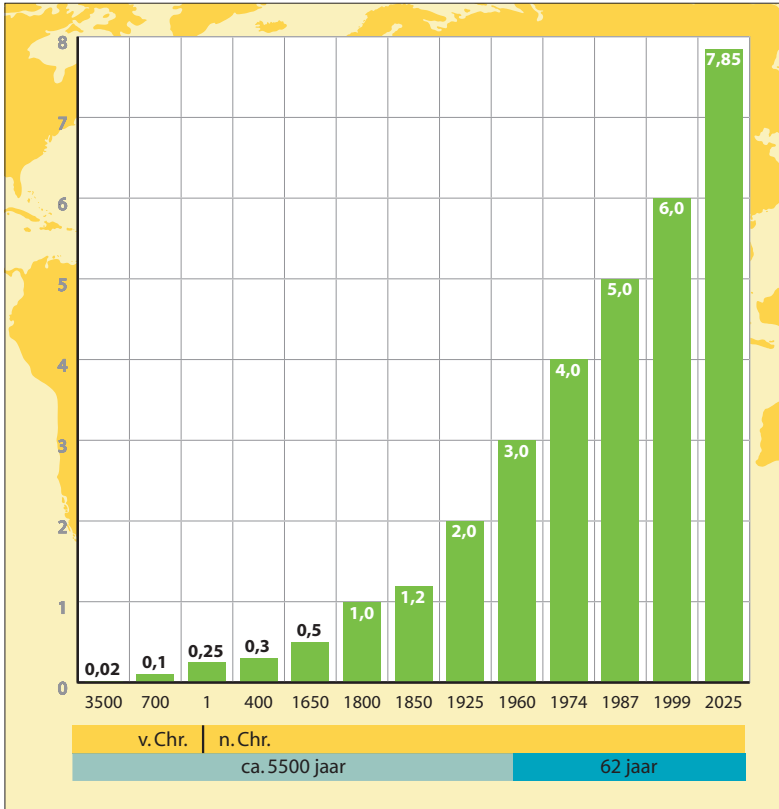
De volgehouden groei van de bevolking was wel degelijk de motor achter de spectaculaire veranderingen in de 18de eeuw.

Chris Vandenbroeke (1992)

Figuur 1. De evolutie van de bevolking in de wereld en per continent, 1950-2300

Figuur 2. De evolutie van de wereldbevolking, in miljard

om tot een wereldbevolking te komen

- tot 1 miljard (omstreeks 1800): miljoenen jaren
- van 1 tot 2 miljard: 123 jaar
- van 2 tot 3 miljard: 33 jaar
- van 3 tot 4 miljard: 14 jaar
- van 4 tot 5 miljard: 13 jaar
- van 5 tot 6 miljard: 11 jaar

Figuur 3a. De evolutie van de bevolking per continent, 1750-2007, in miljoen; met prognose voor 2025

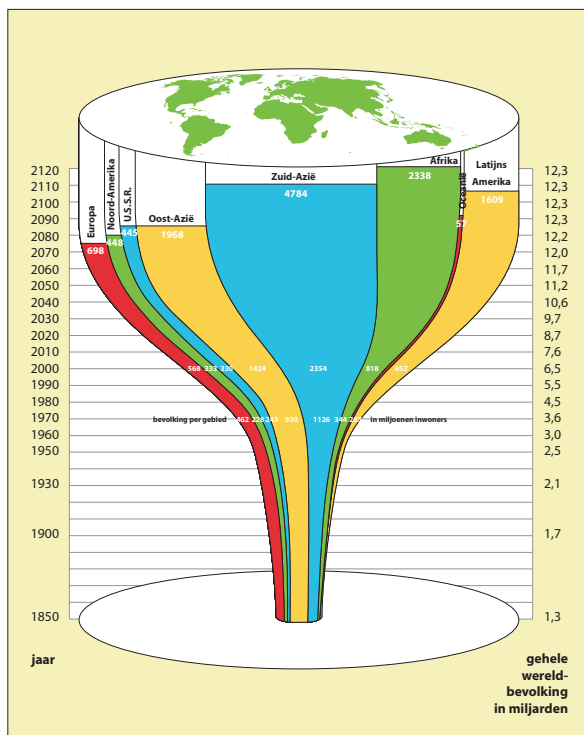

	1750	1800	1850	1900	1950	2007	2025
wereld	791	978	1262	1650	2524	6625	7965
Afrika	106	107	111	133	224	944	1359
Azië	502	636	809	947	1402	4009	4768
Europa	163	203	276	408	547	733	719
Latijns-Amerika	16	24	38	74	166	569	691
Noord-Amerika	2	7	26	82	172	335	387
Oceanië	2	2	2	6	13	35	42

Ontwikkelde landen (2005): 1203 of 15,8%

Ontwikkelingslanden (2005): 5262 of 84,2%

Figuur 3b. Zal de beker overlopen? Een prognose van 1974

Begrippen

Afhankelijkheidscoëfficiënt

Economisch bekeken is er in iedere samenleving een relatie van afhankelijkheid van de jongeren (opvoeding, opleiding) en de ouderen (verhoogde lichamelijke afhankelijkheid, pensioenen) t.a.v. de actieve bevolking die het *geld* opbrengt voor jongeren en ouderen.

$$\frac{\text{aantal jongeren (0-19 jaar) + ouderen (+60 jaar)}}{\text{actieve bevolking (20-59 jaar)}} \times 100$$

In de industrielanden zijn er momenteel 49 jongeren en ouderen voor 100 actieven.

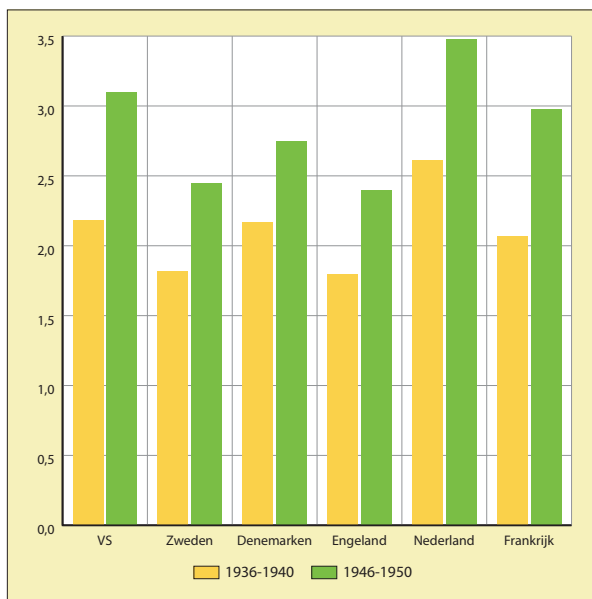
Babyboom

De term komt uit de Angelsaksische wereld en verwijst naar een bruuske en belangrijke toename van het aantal geboorten. Het fenomeen doet zich voor na een *oorlog* en is van korte duur.

Bekend is vooral de babyboom na de Tweede Wereldoorlog die, en dit is ongevoon, in West-Europa en Noord-Amerika duurde tot 1964 (een gemiddeld *geboortecijfer* van 18 per duizend). Veel demografen, zoals Alfred Sauvy, zagen in die demografische vitaliteit één van de oorzaken van 'les trente glorieuses'.

Tegengestelde van *babyboom*: *babybust*.

Figuur 4. De babyboom in de jaren 1946-1950 (Vruchtbaarheidindex)

Bevolkingsdruk

$$\text{Bevolkingsdruk} = \frac{\text{bevolking} \times \text{behoefte}}{\text{totale productie}}$$

De groei van de bevolking wordt mede als een bedreiging voor het klimaat beschouwd. In dit verband wordt het concept draagkracht gehanteerd: het gaat om de maximale bevolkingssomvang die een bepaald gebied duurzaam kan dragen zonder de langetermijncapaciteit van deze regio aan te tasten. Op wereldschaal daalde het gemiddeld aantal kinderen per vrouw van 5 in 1950 tot 2,7 in 2007 (in Afrika: 5). Om een blijvende verlaging van het aantal kinderen te bekomen, worden in hoofdzaak drie elementen aangeduid: de gelijkheid man-vrouw, opvoeding/onderwijs van meisjes en familiale planning. We kunnen daar nog de ideologische en religieuze referenties aan toevoegen.

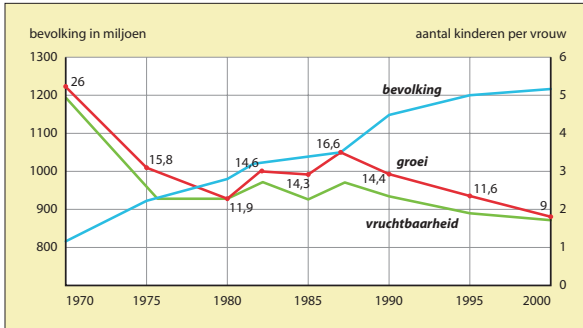
Bevolkingspiramide

Grafische voorstelling van de samenstelling van een bevolking naar leeftijdsgroepen

Twee voorbeelden:

1) China

Figuur 5a. China: bevolking, groei en vruchtbaarheid, 1970-2000

Figuur 5b. Bevolkingspiramide van China (2003)

